



La Universitat Oberta per a Majors: un programa pioner i innovador

Carme Orte Socias

Margalida Vives Barceló

Liberto Macías González

RESUM

L'objectiu d'aquest capítol és analitzar el procés d'institucionalització de la Universitat Oberta per a Majors de la Universitat de les Illes Balears a partir del curs 1997-98 fins ara; es tracta d'un programa fonamentat sobre la filosofia de la democratització universitària i de potenciació de la funció cultural de la universitat. En aquest sentit, l'objectiu que es pretén és analitzar l'evolució d'aquest programa, el perfil del nombre d'estudiants, les característiques més significatives del programa a través dels diversos models, la generalització d'aquest programa arreu de totes les Illes i dels seus pobles, les innovacions pedagògiques més significatives i les perspectives que aquest tipus de programa pot tenir en el futur.

RESUMEN

El objetivo de este capítulo es analizar el proceso de institucionalización de la Universitat Oberta per a Majors de la Universitat de les Illes Balears, a partir del curso 1997-98 y hasta la actualidad; se trata de un programa fundamentado sobre la filosofía de la democratización universitaria y de potenciació de la función cultural de la universidad. En este sentido, el objetivo que se pretende es analizar la evolución de este programa, el perfil del número de estudiantes, las características más significativas del programa a través de los diversos modelos, la generalización de este programa en todas las islas y de sus municipios, las innovaciones pedagógicas más significativas y las perspectivas que este tipo de programa puede tener de cara al futuro.

INTRODUCCIÓ

El programa Universitat Oberta per a Majors (UOM) és un programa educatiu, cultural i social que varen dissenyar,¹ desenvolupar i posar en marxa dos professors del Departament de Ciències de l'Educació durant el curs 1997-98.² En aquell moment, en algunes universitats espanyoles es començava una línia de reflexió i treball entorn de l'educació dels majors des de la universitat, amb la posada en marxa d'alguns programes concrets. El naixement del programa UOM es va pensar en funció de diferents objectius, etapes i eixos vertebradors com els següents: en primer lloc, i atès que no es tenia cap experiència sobre la qüestió ni a la Universitat ni al conjunt de la comunitat autònoma, es va pensar en un disseny de cursos i experiències en diverses etapes —un disseny per «models» a curt, mitjà i llarg termini, al qual ens referirem més endavant—, que, a poc a poc, en un període de tres o quatre anys, es pogués convertir en una oferta educativa diversificada, organitzada i sòlida per a les persones majors del conjunt territorial de les Illes i respongués així al seu dret a l'educació i a l'accés a la cultura, tal com va quedar reflectit en els documents elaborats en aquell moment:

«La proposta que es presenta a continuació vol ésser la primera resposta a aquestes noves necessitats socioculturals d'aquest sector de població, i cal que sigui entesa amb una perspectiva experimental i de progressivitat. Per tant aquesta proposta és la primera passa d'un projecte que vol anar més lluny, tenint en compte la realitat sociològica, demogràfica,

¹ El primer disseny del programa es va realitzar a final de l'any 1996.

² March, M. X. (abril, 1998). Programa i propostes Universitat Oberta per a Majors. Palma: UIB. Documentació interna.

econòmica i cultural de les Illes Balears. A més la mateixa realitat turística i l'existència de grups de persones majors d'altres països europeus implicarà l'aprofundiment en aquest projecte. En qualsevol cas, la proposta que es presenta té vocació d'arribar a totes les Illes Balears, a través dels mitjans tècnics que siguin necessaris» (March, 1998).

Aquest disseny inicial va anar acompanyat d'una proposta, recerca i obtenció de finançament extern, lligat, d'una banda, a la filosofia del programa —comprometre la societat a través de les institucions vers aquest col·lectiu— i al fet que a la Universitat no hi havia cap oferta semblant ni tampoc cap finançament per dur-la a terme. Així doncs, durant aquesta etapa els esforços es dedicaren al disseny del projecte, a la recerca del finançament i a treballar en l'obtenció del compromís i la implicació de les associacions de gent gran.

En segon lloc, i amb aquesta voluntat de compromís, abast, durada, solidesa i espai des d'on els autors el volguérem oferir —els espais propis de la Universitat—, es va tenir molta cura amb el disseny i la filosofia del programa en termes de necessitats i característiques de l'alumnat, característiques del professorat, tipologia dels cursos —temàtiques, continguts, estratègies d'ensenyament—, aprenentatge, durada, horari, lloc d'impartició, acreditacions, avaluacions, *feed-back*, etc., i altres aspectes lligats a la posada en marxa del programa, com ara: estructura i ubicació dins la Universitat, organigrama de funcionament, mecanismes de suport intern i extern, divulgació interna i externa del programa, convenis amb institucions finançadores, imatge del programa que es volia transmetre, etc. El fet que aquesta experiència fos la primera, va suposar la responsabilitat d'elaborar els principis i els referents conductors i dinamitzadors del programa adreçats als alumnes, als professors i a les institucions implicades. Finalment, aquesta etapa inicial va suposar una gran dosi d'energia i creativitat per convèncer els uns i els altres de la importància i necessitat de posar en marxa un programa educatiu i cultural per a persones majors, dins una estructura pensada exclusivament per acreditar l'alumnat per a l'exercici professional i la recerca. D'acord amb això, aquesta tasca es va haver de desenvolupar de forma molt personalitzada, «un a un», treball molt costós al principi, que va suposar, més endavant, l'obtenció de fidelitats i compromisos per part de persones i institucions, de gran valor per al desenvolupament, la implicació, el suport i l'èxit sense precedents d'aquest programa.

I. EL PROGRAMA UNIVERSITAT OBERTA PER A MAJORS A LES ILLES BALEARS (UOM): UN SISTEMA DE MODELS

Tal com s'ha comentat abans, el programa Universitat Oberta per a Majors es va dissenyar com un sistema de models diferenciats, que pogués aplicar-se i adaptar-se als diversos territoris de la comunitat autònoma de les Illes Balears, a diferents moments del temps. El primer programa es va posar en marxa de forma pilot al campus de la UIB durant el curs 1997-1998, concretament el mes d'abril. Els objectius que es plantejà aconseguir foren els següents:

1. Obrir la Universitat amb una oferta específica per a persones majors.
2. Fomentar la participació dels majors en la societat actual.
3. Potenciar una altra percepció i una altra imatge de les persones majors.
4. Divulgar els diferents camps del coneixement i de la cultura.
5. Possibilitar l'intercanvi de coneixements i experiències entre les persones majors.
6. Fer possibles les relacions intergeneracionals.

El programa es va adreçar inicialment a persones majors de seixanta-cinc anys amb estudis primaris o equivalents;³ posteriorment, i d'acord amb les demandes dels mateixos futurs alumnes, es va adreçar a persones majors de cinquanta-cinc anys. En aquest moment,⁴ els programes s'adrecen a persones majors de cinquanta anys. Aquest programa pilot estava organitzat en vuit mòduls de quatre hores cada un (trenta-dues hores de classe). La diversitat de temes que es tractaren foren els següents: Dret i gent gran; Jubilació; Salut i gent gran; La Unió Europea; Història de les Illes Balears; Grans autors, grans llibres; L'aventura del coneixement i Cultura popular.

En aquest programa pilot o primera fase i model del programa Universitat Oberta per a Majors (UOM), es posaren les bases de tots els programes de la UOM, com ara: diversitat de temes d'acord amb la filosofia de potenciar i ajudar els alumnes a conèixer i tenir habilitats per manejar-se i formar part del món i el moment en el qual els ha tocat viure. D'acord amb això, en aquest programa inicial també es varen posar en marxa els itineraris culturals lligats a la teoria, i amb la voluntat de generar cohesió interna⁵ entre els alumnes i també amb l'equip del programa. Es va fixar el nombre màxim d'alumnes en cinquanta, tenint en compte les baixes habituals en els programes que, com aquest, tenen certa continuïtat en el temps.⁶ El pressupost d'aquest programa pilot fou de 13.017,92 euros. Aquest pressupost, tal com estava previst en la filosofia del programa, es va cobrir amb el suport d'entitats públiques i financeres. Els alumnes aportaren una matrícula simbòlica de sis euros, i obtingueren un certificat acreditatiu assistint al 80% del temps de l'activitat docent.

Aquest primer programa va tenir un èxit molt important i una valoració molt positiva per part dels participants i col·laboradors del projecte. La passa següent fou el disseny del projecte global i dels plans d'estudis dels diversos programes de la Universitat Oberta per a Majors⁷ que es varen anant posant en marxa a partir del curs 1999-2000 fins al moment actual, seguint i perfeccionant, mitjançant les avaluacions i les consultes fetes, els nous programes i les ofertes complementàries.

D'acord amb això, la Universitat Oberta per a Majors⁸ en aquest moment s'adreça a persones majors de cinquanta anys i la conformen diversos programes. Per a tots ells vàrem aconseguir subvenció externa⁹ d'un pressupost (curs 2003-2004) de 167.485,18 euros.¹⁰ Els programes que es desenvolupen són els següents:

³ L'important no era tant acreditar els estudis com poder aprofitar les classes.

⁴ Orte [et al.] (juny 2003). Memòria UOM curs 2002-2003. Palma: UIB. Documentació interna; Orte, C. (juliol 2003). Propostes i pressupost curs UOM 2003-2004. Palma: UIB. Documentació interna.

⁵ Aquesta cohesió interna ens va permetre, més endavant, motivar i ajudar els alumnes a crear el seu propi referent associatiu, el que actualment és l'Associació d'Alumnes i exAlumnes de la Universitat Oberta per a Majors.

⁶ Aquest criteri sempre s'ha tingut en compte, tot i que el nombre d'alumnes ha estat diferent segons el tipus de model (o programa), la grandària de les aules i la possibilitat que l'alumnat pogués seguir el programa sense dificultats lligades a les dimensions del grup.

⁷ Orte, C. Disseny de cursos d'Universitat Oberta per a Majors (UOM). Registre de la Propietat Intel·lectual. Centre Gestor Secretaria d'Estat de Cultura, 18012.

⁸ Orte [et al.] (1999-2003). Programes i memòries Universitat Oberta per a Majors. Palma: UIB. Documentació interna.

⁹ Orte, C. (juliol 2003). Propostes i pressupost curs UOM 2003-2004. Palma: UIB. Documentació interna.

¹⁰ Aquesta quantitat no inclou la part corresponent a la proposta de futur del segon cicle sènior.

Diploma Sènior

Es tracta d'un diploma cultural¹¹ de 425 hores de classe¹² distribuïdes en tres anys de durada (125 hores a primer curs, 150 hores a segon curs i 150 hores a tercer curs) dirigit de forma específica a les persones majors. D'acord amb el disseny, es duu a terme al campus de la UIB. Es tracta d'un model amb una estructura de tipus universitari amb assignatures comunes de tipus obligatori, i assignatures optatives a partir de segon curs, a través dels mòduls següents:

Humanitats

- Història de la humanitat (Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts).
- Història i realitat actual de la literatura (Departament de Filologia Hispànica i Catalana).
- Història i realitat actual del pensament (Departament de Filosofia).
- Història i realitat actual de l'art (Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts).

Ciències Socials

- Introducció a l'economia (Departament d'Economia i Empresa).
- Introducció al dret (Departament de Dret Públic i Dret Privat).
- L'educació: passat, present i futur (Departament de Ciències de l'Educació).
- La Unió Europea (Departaments de Dret Públic i Privat i d'Economia i Empresa).
- Demografia, emigració i societat urbana (Departament de Ciències de la Terra).

Ciències experimentals i tecnologia

- Informàtica, Internet i les noves tecnologies (Departament de C. Matemàtiques i Informàtica).
- Salut i qualitat de vida (Departaments de Psicologia i d'Infermeria).
- L'enginyeria genètica. El genoma humà (Departament de Biologia i Ciències de la Salut).
- Ecologia i medi ambient (Departament de Biologia).
- Introducció a l'astronomia (Departament de Física).
- Les aportacions de la química als descobriments científics (Departament de Química).

En aquest moment (curs 2003-04), el nombre total d'alumnes dels tres cursos és d'uns tres-cents. El programa l'imparteixen actualment més de seixanta professors de tots els departaments de la UIB (fonamentalment catedràtics i titulars d'universitat, d'acord amb el criteri establert a la filosofia del programa).

Per a aquest projecte vàrem aconseguir finançament de: Govern de les Illes Balears (Direcció General d'Universitat i IBAS), Consell de Mallorca i Banca March.

¹¹ En procés d'aconseguir la titulació pròpia de la UIB, per l'acord del Consell Executiu de 3 de juny de 2003 de proposta de creació del Diploma Sènior de la UOM com a títol propi de formació bàsica de la Universitat de les Illes Balears, d'acord especialment amb els punts I.1.e), II.6.E.b), III. D.12,VI.26.b) i següents de l'Acord normatiu núm. 5586, de 18 de desembre de 2001 (FOU núm. 199, de 18 de gener de 2002), pel qual s'aprova la normativa sobre títols propis de la Universitat de les Illes Balears.

¹² Tal com queda recollit a Orte, C. Disseny de cursos d'Universitat Oberta per a Majors (UOM). Registre de la Propietat Intel·lectual. Centre Gestor Secretaria d'Estat de Cultura, 18012.

Certificat Sènior

Es tracta d'un certificat cultural¹³ de vuitanta hores de classes teòriques més deu hores d'activitats culturals, distribuïdes en un any de durada, amb les mateixes línies modulars recollides al Diploma, que s'imparteix en aquest moment a les extensions universitàries d'Eivissa i Formentera i de Menorca. El curs 2002-2003 es varen matricular seixanta alumnes a cada una de les extensions (gairbé el màxim possible d'alumnes, d'acord amb la disponibilitat d'espais). El nombre de professors, sumant les dues seus, oscil·la entre vint i vint-i-cinc.

Per aquest projecte vàrem aconseguir finançament de: Govern de les Illes Balears (Direcció General d'Universitat i IBAS), consells de Menorca i d'Eivissa i Formentera i Banca March.

La UOM als pobles

Es tracta d'un programa que es va iniciar de forma pilot¹⁴ a les ciutats de Manacor i d'Inca durant el curs 1999-2000 amb dues conferències: «Fitat i salut: som davant una nova vitamina?» i «La renovació educativa a Mallorca», impartides, respectivament, pels catedràtics d'universitat F. Grases i A. Colom. Aquest programa fou l'inici del programa que vàrem anar ampliant durant els cursos següents. En aquest moment arriba a més d'una dotzena de pobles,¹⁵ preferentment i d'acord amb el seu disseny i filosofia inicial del projecte, a aquells en què la Universitat disposa de centre universitari municipal (CUM). Per a aquest programa, doncs, es va dissenyar un model de petits cicles de conferències (emmarcades sempre dins els tres grans àmbits dels coneixement comentats abans) en l'objectiu d'acostar la Universitat Oberta per a Majors a aquells majors que, per raons de distància, no podien gaudir del projecte UOM, aprofitant la disponibilitat de les seus de la Universitat¹⁶ als pobles. El programa és impartit per 50-60 professors de la UIB, amb les mateixes característiques comentades abans. El nombre d'alumnes total oscil·la en conjunt entre tres-cents i quatre-cents.

Per a aquest projecte vàrem aconseguir finançament de: Govern de les Illes Balears (Direcció General d'Universitat i IBAS), Consell de Mallorca, Banca March i els ajuntaments que participen en el projecte.

Altres: el cas de Ciutadella

Entre el Certificat i la Universitat Oberta per a Majors als pobles de Mallorca: el cas de Ciutadella. Es tracta d'un projecte que va néixer durant el curs 2001-2002¹⁷ com un programa mixt (cicle de conferències, tipus programa Pobles, i cursets, tipus programa Certificat) que va tenir una valora-

¹³ Es va posar en marxa durant el curs 1999-2000. Orte [et al.] (1999-2003). Programes i memòries Universitat Oberta per a Majors. Palma: UIB. Documentació interna.

¹⁴ Orte [et al.] (1999-2003). Programes i memòries Universitat Oberta per a Majors. Palma: UIB. Documentació interna.

¹⁵ Dins aquest model, i per les seves característiques, també es va incloure l'illa de Formentera.

¹⁶ Disponibilitat total ja que, en el moment en què es va dissenyar i posar en marxa aquest projecte, no s'hi feia cap altra mena d'activitat, ni cultural ni d'altre tipus.

¹⁷ Orte [et al.] (1999-2003). Programes i memòries Universitat Oberta per a Majors. Palma: UIB. Documentació interna.

ció molt positiva per part dels participants, i per tant, una continuïtat. En aquest moment és un certificat, de quaranta hores de durada, que es duu a terme a la seu del Centre Municipal Universitari de Ciutadella. Per a aquest projecte vàrem aconseguir finançament de l'Ajuntament de Ciutadella i del Consell de Menorca.

La taula següent permet veure el conjunt de models de forma sintetitzada:

TAULA I. MODELS DE CURSOS DE LA UOM DE LA UIB (1998-2003)					
Tipus de programa	Nombre d'hores	Continguts	Freqüència	Lloc d'impartició	
Model Certificat	80 lectives + activ. culturals	Humanitats Ciències Socials Ciències Experimentals i Tecnologia	1 curs acadèmic	Eivissa	Alaior Ciutadella
Model Diploma Sènior	425 lectives + activ. culturals		3 cursos acadèmics	Campus UIB	
Model Pobles	6 a cada Poble		Setmanal durant dos mesos	Centres universitaris municipals (CUM)	

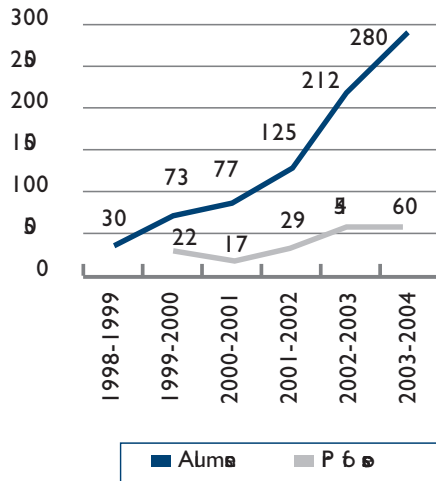
2. PERFIL I EVOLUCIÓ DE L'ALUMNAT

Perquè resulti més aclaridor, i mitjançant les dades estadístiques, es pot observar l'evolució que s'ha produït en tots els programes que engloba la Universitat Oberta per a Majors (UOM) des del primer programa.

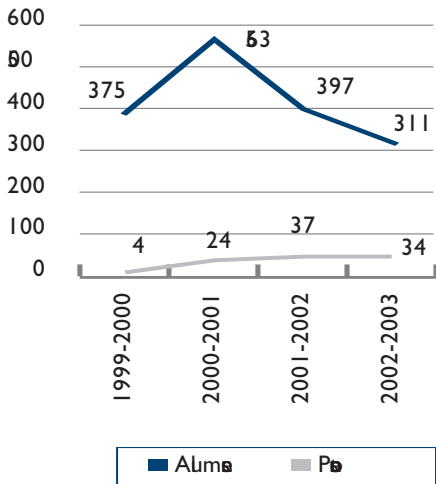
El inici varen ser al curs acadèmic 1997-98 amb els trenta alumnes del programa pilot. Actualment la xifra d'alumnes matriculats és deu vegades major, només tenint en compte les dades del programa Diploma Sènior al campus. Als gràfics següents es pot apreciar l'increment de programes, alumnes i participants, dels distints programes des del curs acadèmic 1998-1999 fins en aquest moment (curs acadèmic 2003-2004).³ Es pot observar un increment molt significatiu, sobretot al Diploma Sènior. S'ha de pensar que al Diploma cada curs acadèmic s'ha començat un curs nou amb el que això implica. També es pot observar al Certificat de Menorca i d'Eivissa un increment important d'alumnes i destaca que en aquest cas han seguit el mateix nombre de cursos i d'hores.

³ Dades de matriculacions al Diploma Sènior de la UOM durant el curs acadèmic 2003-04.

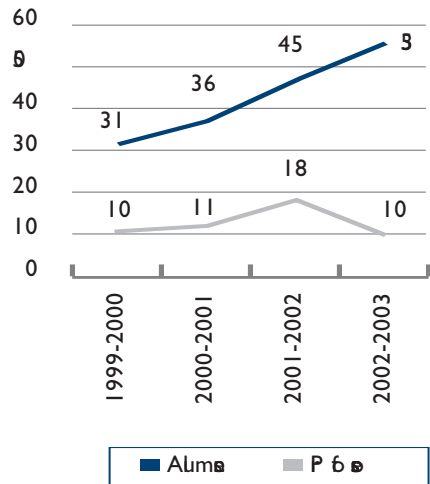
CAMPUS UIB

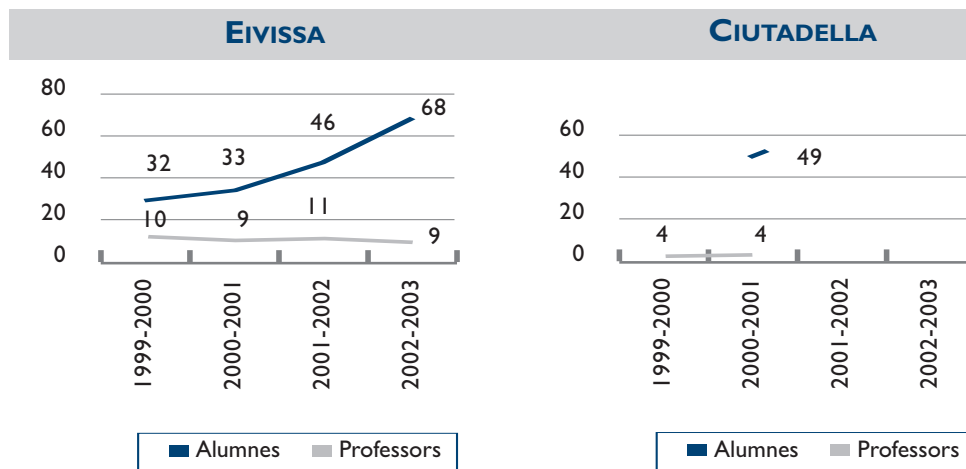


POBLES DE MALLORCA



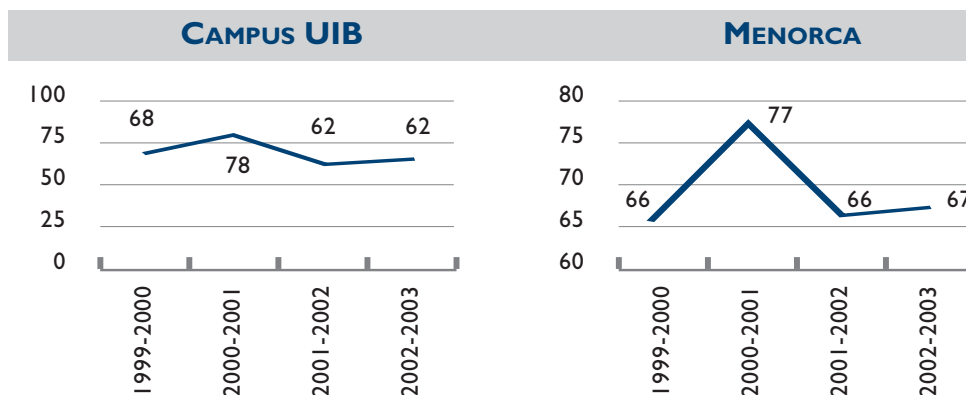
MENORCA

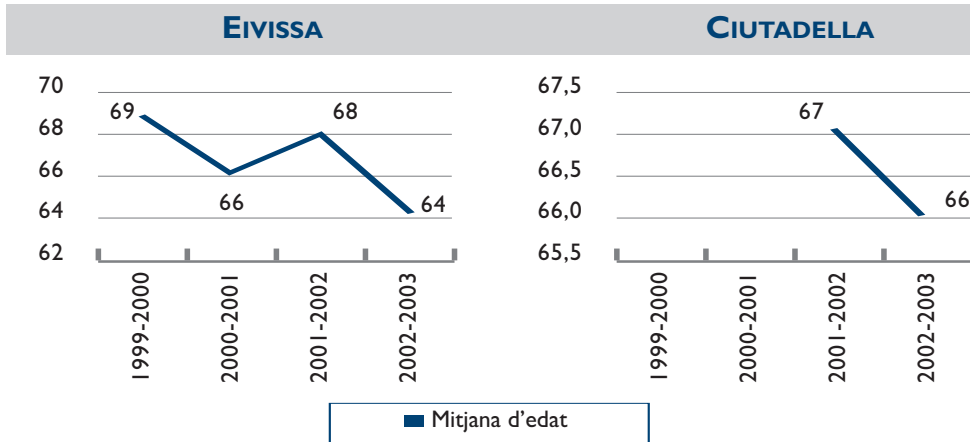




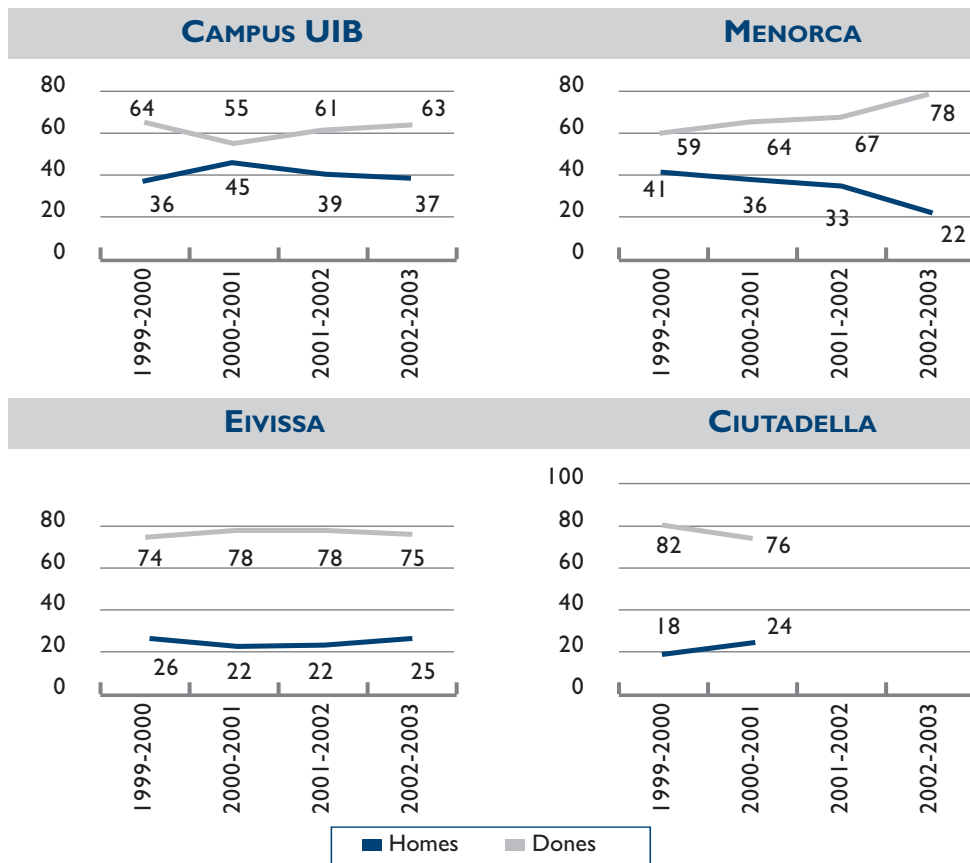
La mitjana d'edat dels alumnes als diversos programes de la UOM sol situar-se entre els seixanta-dos i el seixanta-set anys. Destaca que la major mitjana correspon al Diploma Sènior al curs acadèmic 2000-2001, amb setanta-vuit anys, seguit de Menorca amb setanta-set anys al mateix curs acadèmic. La menor mitjana d'edat correspon també al Diploma Sènior al curs acadèmic 2002-2003, amb seixanta-dos anys.

S'observa als gràfics que a mesura que avancen els cursos la mitjana d'edat —d'acord amb el punt de tall d'edat d'entrada al programa—, va baixant, fet que també es pot relacionar amb el fenomen de la jubilació o prejubilació, que fa que moltes persones que abans feien feina ara disposin d'una gran quantitat de temps per a l'oci o per fer un altre tipus d'activitats.





Les dades de gènere són molt interessants. Destaca la superioritat de les dones en tots els programes de la UOM. La tendència general és que els dos gèneres es moguin de forma paral·lela, però a vegades s'ha produït un apropament dels homes cap a les dones (curs acadèmic 2000-2001 del Diploma Sènior o 1999-2000 del Certificat d'Eivissa), però sense, en cap moment, superar-ne el nombre.

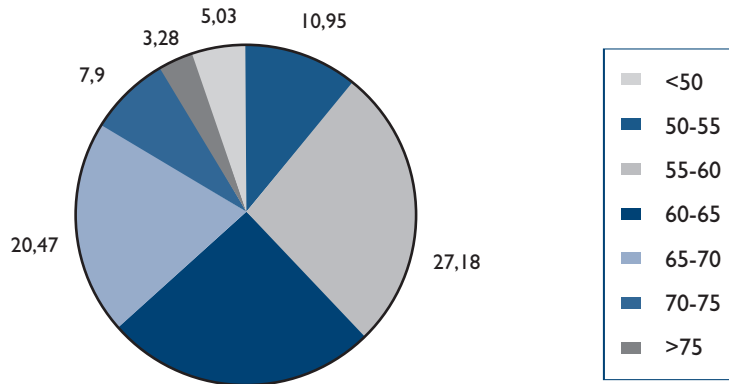


Pel que fa al nivell d'estudis dels alumnes, aquest quadre reflecteix una visió generalitzada dels diversos tipus d'alumnes que han accedit a tots els cursos de la UOM:

Nom programa	Nivells d'estudis
Diploma Sènior UOM (campus UIB)	Tenint en compte les dades des dels inicis del Diploma Sènior (curs 1999-2000), el nivell d'estudis se situà en un nivell cultural mitjà (37% batxillerat i 22% grau mitjà). Després, a mesura que avançava el programa, es va igualant el nivell mitjà amb el nivell més elemental. Als curs acadèmic 2002-2003 els alumnes amb estudis primaris superen els alumnes de batxillerat i grau mitjà, 41,9% davant el 30,1%.
Certificat UOM a Menorca	Els alumnes amb estudis primaris són superiors en tots els cursos acadèmics amb un percentatge molt superior en comparació amb altres nivells d'estudis (curs 1999-2000, 64,5%; curs 2000-2001, 43%; curs 2001-2002, 48,9%; curs 2002-2003, 60,3%).
Certificat UOM a Eivissa	Situació molt similar al Certificat UOM a Menorca, amb l'excepció del curs acadèmic 2001-2002, en què el batxillerat supera lleugerament els estudis primaris, 41% i 37%.
Certificat UOM a Ciutadella	Aquest cas és idèntic al Certificat UOM a Menorca: els estudis primaris superen en les dues edicions els estudis de grau mitjà i superiors (curs 2001-2002, 61,8%; curs 2002-2003, 57,1%).

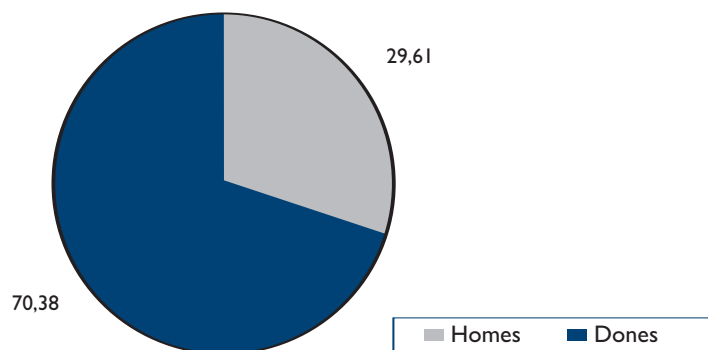
Si aquestes dades, que corresponen al programa de la UOM, es comparen amb dades d'altres programes universitaris per a persones majors d'universitats de les diverses comunitats autònomes d'Espanya, s'observen característiques molt semblats i aspectes molt interessants i significatius que permeten reflexionar sobre la tasca i els beneficis que això implica en les persones majors, tal com comentaren més endavant, amb algunes dades sobre relacions socials i percepció de qualitat de vida d'aquests alumnes. Com es pot veure, les dades comparatives del treball de Touza *et al.* (2002) i el d'Orte *et al.* (2002, 2003a, 2003b i 2004), de tots els programes universitaris per a majors de les universitats espanyoles algunes dades interessants són:

EDATS DELS ALUMNES MATRICULATS



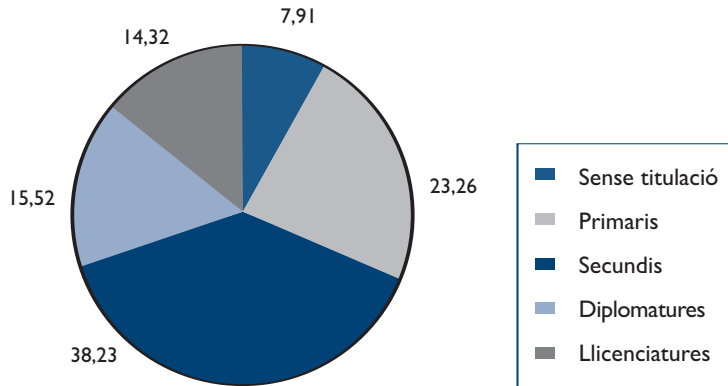
L'edat mitjana que predomina amb un 27,18% són els alumnes de cinquanta-cinc a seixanta anys, seguits molt de prop dels alumnes de seixanta a seixanta-cinc anys. Si es compara amb la UOM, es pot veure que és molt similar en els darrers anys al curs acadèmic 2001-2002 i 2002-2003. La mitjana d'edat del Diploma Sènior va ser de seixanta-dos anys, molt similar a les edats de la resta de programes universitaris per a majors del territori nacional.

GÈNERE DELS ALUMNES



Quant al gènere, les dades deixen veure que tant a la UOM com als altres programes la superioritat de la dona és significativa. En la majoria dels programes universitaris la quantitat de dones és més elevada que la dels homes.

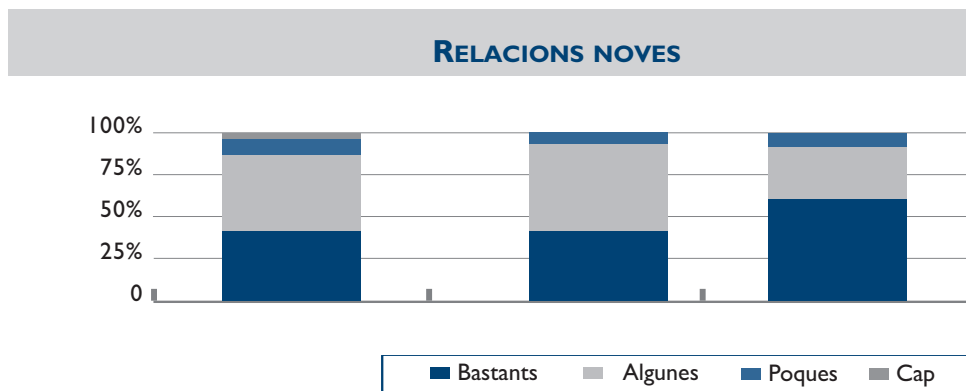
NIVELL D'ESTUDIS DELS ALUMNES



Respecte als nivells d'estudis dels alumnes, les dades de la UOM i les dades dels altres programes universitaris per a majors són molt similars. Els alumnes amb estudis secundaris són, en percentatge, els més nombrosos. S'ha de destacar que a la UOM els alumnes amb estudis primaris estan guanyant posicions i s'igualen als alumnes amb estudis secundaris. En el cas general, la mitjana de tots els programes universitaris d'Espanya presenta una petita diferència a favor dels estudis secundaris.

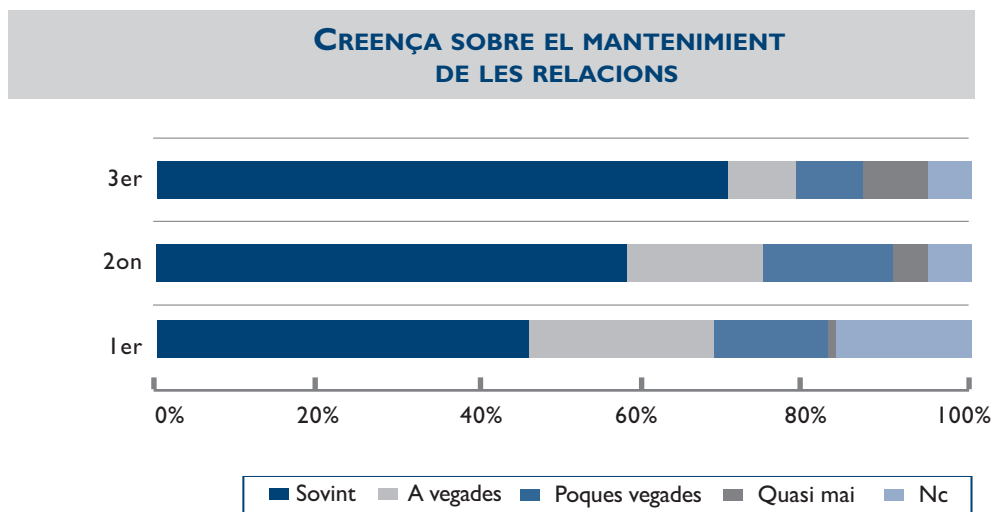
El tres aspectes que mereixen destacar-se fan referència a les relacions socials dels alumnes. Una vegada que l'alumnat va poder conèixer el programa i el seu nivell de qualitat, la millor publicitat va ser mitjançant el fenomen del «boca a boca» o pel contacte informal entre els alumnes propis i els possibles alumnes que opten a formar part de la UOM. Aquest fenomen es pot observar pel fet que els alumnes que començaven, per exemple, al primer curs del Diploma Sènior, eren amics o coneguts d'alumnes de segon o de tercer curs.

Les relacions socials o xarxes socials que es van formant entre els alumnes són molt significatives pel que hem pogut conèixer i avaluar durant els diferents cursos. Així, i d'acord amb les dades de Vives i Macías (2003), al curs acadèmic 2002-2003 els alumnes dels tres cursos del Diploma Sènior de la UOM varen indicar que han fet «bastants» i «algunes» relacions noves amb aquest percentatge: a primer curs un 82,94%, a segon curs un 88,46% i a tercer curs un 90%. Com es pot comprovar, el percentatge de noves relacions va incrementant-se a mesura que va avançant la diplomatura i sobretot han augmentat les relacions al seu grup d'amics, un 34%. Els mateixos han format el seu grup classe i durant el curs han estat generalment molt cohesionats, també han format grups més reduïts per fer activitats fora de les classes (excursions, visites, anar a sopar, entre altres coses).



Una altra qüestió que cal destacar és on fan aquestes noves relacions. Les respostes donades són molt interessants: els llocs on aniran a fer noves relacions seran a associacions o a clubs, al voltant d'un 77,5%, i especifiquen molts d'ells que l'associació o club era la UOM.

És interessant observar aquestes dades sobre el manteniment de les relacions, ja fetes o les noves: un 57% de la mostra general afirma que «sovint» creu que mantindrà les relacions socials que té actualment. Així, d'aquest 57%, un 57,14% afirma que no se sent «quasi mai» tot sol, que ha perdut «poques» relacions socials (36,37%) i que n'ha guanyades «bastants» (52,08%)



3. LA INNOVACIÓ PEDAGÒGICA DELS PROGRAMES DE LA UNIVERSITAT OBERTA PER A MAJORS

Uns elements clau del disseny dels diferents programes integrats dins la Universitat Oberta per a Majors són la innovació, l'adaptació i la creativitat, sempre des d'una filosofia de projecte clara, ja que romandre fent el mateix, sense adaptar-se a les noves demandes, és condemnar-lo a desaparèixer.

Des d'aquesta perspectiva i una vegada que ja hem descrit els diferents programes, ens centrarem ara en la descripció d'algunes de les eines més innovadores que vàrem dissenyar i desenvolupar per donar resposta a les necessitats des del coneixement, la innovació i el canvi.

A. La tutoria com a eina pedagògica

La tutoria al Programa universitari per a majors es considera com a part del procés educatiu, entès dins la filosofia del *life-long learning*, i explicitant la necessitat de participació i d'implicació de tots els que participen en el procés d'ensenyament i aprenentatge. El tutor, per tant, treballa en tres àmbits:

Amb els alumnes: perquè si bé cada alumne és considerat com un alumne més de la comunitat universitària, les seves demandes tutorialis són diferents. Hem de tenir en compte que hi ha una gran diversitat en el grup d'alumnes de la UOM; en aquesta diversitat hi influeixen aspectes com l'edat, el sexe, la professió, les seves experiències al llarg de tota la vida; el nivell d'estudis... com també actituds vers el programa de la UOM, com poden ser les seves expectatives.

Amb els professors: perquè són ells els qui han de respondre a les preguntes relacionades amb els continguts de les seves assignatures. Així doncs, alguns alumnes tenen dubtes en relació amb els continguts específics de les diverses activitats; el tutor, en aquest cas, ha d'aclarir als alumnes quines demandes han d'anar dirigides als professors i quines al tutor; per exemple, en el tema dels treballs, el professor orienta sobre quins apartats han de tenir el treballs que fan els alumnes, mentre que el tutor pot respondre a dubtes en relació amb aspectes formals, com ara redactar la bibliografia, organitzar el treball, cercar recursos, etc.

Amb les característiques situacionals de l'entorn: aquest és un aspecte que té a veure amb l'assessorament als alumnes sobre aspectes interns del programa i de la Universitat en general, i amb aspectes externs tals com els mateixos demandants, les associacions de majors, les institucions educatives i culturals relacionades amb el programa etc., que necessàriament han de repercutir en la millora del disseny del programa.

Com a exemple d'aquests tres aspectes, vegeu, a la taula següent, algunes de les eines que vàrem desenvolupar per donar respostes concretes als alumnes, segons les seves demandes:

TIPUS DE CONSULTA	EXEMPLE	RESPOSTA
Consultes generals sobre la Universitat Oberta per a Majors	Pla d'estudis Horaris i aules del seu curs Termini d'entrega dels treballs	Guia dels alumnes Pàgina web d'on es pot «davallar» el pla d'estudis, els horaris de cada assignatura
Consultes sobre temes relacionats amb els continguts de les assignatures	Dubtes puntuals en un tema concret Debat «improvisat» sobre un tema d'una assignatura per l'interès suscitat als alumnes	Resposta dels dubtes puntuals dins l'aula per part del professor Adaptació del programa segons interessos dels alumnes i temps disponible

		Consulta professor–tutor per considerar possibles incorporacions d'activitats (excursió, projecció de vídeo...)
Consultes relacionades amb l'elaboració dels treballs per a l'avaluació de l'assignatura	Aspectes formals del treball: apartats, presentació de la bibliografia... Aspectes de contingut: tema del treball...	Sessió informativa sobre la manera de prendre apunts i de presentar treballs (primera sessió a primer curs) Hores de tutories
Consultes relacionades amb la Universitat en general	Activitats que realitza la Universitat: cicle de conferències... Funcionament del servei de reprografia, biblioteca, sala d'ordinadors...	Guia de l'alumne Tríptics informatius elaborats per a la Universitat

B. Els recursos materials:

Els materials foren creats i elaborats d'acord amb els objectius del programa. Principalment ens referirem a dos tipus de recursos que dissenyarem i adaptarem:

Guia didàctica: Guia que es dona a tots els alumnes a principi de curs i en què es recullen els aspectes més importants referents al programa propi de la UOM (què és la Universitat Oberta per a Majors, objectius, destinataris, organització del programa, calendari del curs, matrícula, mòduls que s'ofereixen —títol del mòdul, breu descripció i nombre d'hores—, dades d'on poden demanar més informació) i a la mateixa Universitat (ubicació de l'edifici dins el campus, ubicació de les aules, el servei de reprografia, la biblioteca, la sala d'ordinadors, la cafeteria...), tot pensant a integrar l'alumne de la UOM com *un alumne universitari*.

Apunts: Els alumnes de la UOM solen tenir dificultats a l'hora de prendre apunts dins classe bé per motius físics, com ara dificultats en la motricitat fina o en l'audició, o bé per motius relacionats amb el seu historial acadèmic (alguns sols tenen estudis primaris i a d'altres, com que cursaren els estudis en castellà, els és difícil prendre apunts en català); d'aquí que el material que els pugui donar el professor és clau per poder retenir les informacions més importants que es desenvolupen dins les aules. Per aquest fet, es va plantejar adaptar aquest recurs a les característiques dels alumnes: d'una banda, férem accessibles a tots els alumnes els apunts repartint material en forma de fotocòpies (abans de les sessions per tal que tots les puguin tenir davant seu mentre el professor realitza l'explicació) i, d'una altra banda, es va dissenyar, a primer curs, un mòdul de dues hores que té com a principal objectiu donar unes premisses bàsiques de la manera de prendre qualitativament apunts a classe i de presentar un treball universitari seguint els formats establerts. Una altra opció a la qual comencen a optar cada curs més professors és el sistema de penjar material a la pàgina web de la UOM que vàrem crear.

Utilització de les noves tecnologies: D'acord amb Orte i March (2003)¹⁸ «Resulta evident que la utilització de les noves tecnologies és una condició necessària per a poder dur a terme una integració real dintre de la societat». Aquest repte ens va fer plantejar tres passes: primer de tot, els alumnes n'han de conèixer el funcionament; posteriorment, se'ls ha de donar la possibilitat d'emprar aquestes tecnologies, i, finalment, les han d'integrar com una característica més de la societat i, per tant, del programa. La primera passa es fa realitat a través dels continguts del mòdul Internet i les noves tecnologies, amb una alta càrrega pràctica i adaptada tant a les necessitats com als coneixements previs dels alumnes. En segon lloc, perquè tots els implicats les emprin, es posen en marxa diferents actuacions: tenir un enllaç dins la pàgina web de la Universitat de les Illes Balears, crear comptes de correu per poder comunicar-se amb la direcció, la coordinació i la secretaria del programa. I, finalment, perquè els alumnes les integrin com una característica pròpia, vàrem posar en marxa mòduls de videoconferència entre els tres programes: el Diploma Sènior, el Certificat Sènior a Eivissa i Formentera i el Certificat Sènior de Menorca.

La **pàgina web** de la UOM és un punt clau del programa. En el moment crear-la,¹⁹ tinguérem en compte, com amb la resta de material elaborat per a aquest programa, les necessitats i la participació de l'alumnat. En aquest cas concret, també comptàrem amb l'assessorament i la col·laboració de consultors externs. Així doncs, creàrem apartats d'informació referent tant a les característiques pròpies de la UOM (objectius, UOM a Palma, als pobles, a Menorca, a Eivissa i a Formentera; els plans d'estudis i programes dels diferents mòduls; horaris i ubicació dels diferents cursos) com també un punt d'informació contínua i actual dels diferents esdeveniments, com ara el Seminari Interuniversitari de Pedagogia Social i Persones Majors (Palma, setembre 2001)²⁰ o el Simposi Internacional sobre Programes Universitaris per a Majors (Palma, maig 2003),²¹ que organitzàrem de forma paral·lela al programa UOM, apunts dels diferents mòduls que es van cursant (sobretot els documents complementaris que són molt extensos o que es basen en imatges), informacions puntuals, com ara canvis d'aula, d'horaris, publicacions de l'alumnat, fotografies, llibres d'interès, etc.

Videoconferència: Podem parlar d'una experiència pionera als PUM²² a Espanya. Seguint la línia d'innovació permanent i tenint com a objectius fomentar l'ús de les noves tecnologies adaptades a la formació i possibilitar la relació entre els universitaris majors de les illes de Mallorca, Menorca, Eivissa i Formentera, es va iniciar el curs escolar 2002-2003, en dos mòduls de deu hores cada un, la videoconferència entre els tres programes: el Diploma Sènior, el Certificat Sènior a Eivissa i Formentera i el Certificat Sènior de Menorca. El fet de ser un element nou tant per als alumnes com per al professorat va fer que s'hi enfrontassin amb cautela. L'objectiu proposat que els alumnes d'altres illes es coneguessin es va aconseguir i es va valorar molt positivament per part de l'alumnat; no

¹⁸ «La aplicación de las nuevas tecnologías en los Programas Universitarios para Mayores en la Universitat de les Illes Balears». A: IX Congreso Calidad Equidad y Educación. (pàg. 210-212). Sant Sebastià: CITE

¹⁹ <<http://www.uib.es/uom>>.

²⁰ Colom, A.J., Orte, C. (coords.). (2001). Gerontología educativa y social. Pedagogía social y personas mayores. Palma de Mallorca: UIB.

²¹ Activitat en la que, pel seu interès, també férem participar als alumnes dels Programes UOM.

²² Programes Universitaris per a Majors

tan sols es conegueren, sinó que també crearen vincles entre ells (de fet, empraven les infraestructures de la videoconferència abans de les classes per comunicar-se entre ells). Com a aspecte menys valorat, cal indicar que la lentitud i l'aparatositat que suposa fer una intervenció amb videoconferència pot ser un inconvenient per intervenir i, de vegades, es frenaven aquestes intervencions.

C. *Activitats complementàries*

Un dels objectius de la UOM des de la seva creació és formar part de la universitat i, al mateix temps, no tancar-se dins les seves aules. Les activitats complementàries són una de les estratègies que s'empren per potenciar aquest objectiu. Aquestes es poden classificar en:

Activitats dins les assignatures: L'objectiu principal és establir un lligam entre els continguts teòrics i la pràctica. Es tracta d'un objectiu marcat des de l'inici del programa, que pretén «estar» dins el món on vivim, formant-ne part. Les activitats es posen en funcionament a través d'uns mitjans, d'unes activitats i d'uns instruments i d'uns recursos. Aquestes activitats es plantegen a diferents nivells: pràctiques o visites guiades als museus (per exemple, la que han realitzat aquest curs els alumnes de primer a la Llonja: *Atapuerca*, emmarcada en el mòdul Història de la humanitat); itineraris guiats (per exemple: UOM Palma: excursió a Cabrera; UOM Menorca: visita a la torre d'en Galmés, o UOM Eivissa i Formentera: excursió a ses Salines); intercanvis interuniversitaris entre alumnes de diverses universitats (intercanvi amb els alumnes de les universitats de Salamanca, Granada o Valladolid). Normalment se'n realitzen una o dues cada curs. Uns altres bons exemples fan referència als continguts de l'assignatura sobre investigació del cicle vital. Es va dissenyar com a estratègia d'ensenyança-aprenentatge per tal d'ajudar els alumnes a analitzar el seu propi cicle vital, amb mitjans que els permetessin analitzar i comparar situacions i esdeveniments, condicionants o facilitadors, de la seva pròpia història i compartir-los amb els seus companys (Ballester *et al.* 2003).

Activitats complementàries: Es varen dissenyar per «facilitar» la vida a l'alumnat UOM. Partint del fet que la Universitat no està pensada, actualment, per a aquest tipus de programes ni d'alumnat, es va activar una xarxa paral·lela d'agents, serveis, documentació, formes d'accés a la informació... Al començament del programa aquesta xarxa era més intensa: vàrem dissenyar un itinerari per a l'alumnat pels diferents recursos i serveis de la Universitat (acompanyats de plànols) amb un triple objectiu: ubicar l'alumne i cobrir la necessitat del «*què puc obtenir de la Universitat*», afavorir la relació dels estudiants entre ells i la seva integració dins el projecte i possibilitar les relacions intergeneracionals dins la mateixa Universitat. Les activitats complementàries també van canviant cada curs escolar; per exemple, els primers anys del programa es realitzaren activitats com per exemple conèixer el campus universitari (dinar al menjador central, sessió informativa amb la Síndica de Greuges, a les biblioteques...); la motivació i suport als alumnes per a la creació d'una associació d'alumnes i exalumnes de la UOM que, des de fa uns anys, és una realitat.

D. *La participació dels alumnes UOM com a element clau:*

La participació dels alumnes la vàrem plantejar des de diferents punts:

Valoració dels mòduls i del professorat i de la UOM en general: a través de tres eines didàctiques: la valoració de mòduls i del professorat, a través dels grups de discussió —que comentarem més endavant— i a través de les tutories. Es tracta d'escoltar i reflexionar sobre les seves

opinions, sempre argumentades, sobre el funcionament dels mòduls, del professorat i de la UOM en general per, consegüentment, prendre possibles decisions de canvis per part de la direcció del programa, bé en el mateix curs o bé en els següents (en el cas que no sigui possible introduir-los en l'actual). Un exemple és l'elecció d'assignatures optatives per part de l'alumne, prevista en el disseny del pla d'estudis.

Associació d'alumnes i exalumnes de la UOM: a través d'aquesta associació es realitzen diferents activitats, com ara teatre o coral. Tot i les activitats contínues que es realitzen (sopars nadalencs, excursions, organitzacions de conferències...) és important destacar el fet que aquesta associació permet tenir un espai d'intercanvi entre els alumnes de diferents cursos.

Activitats realitzades pels alumnes de forma individual: Ens referim aquí al fet de fer conèixer als altres alumnes aquelles activitats que hagi fet algun alumne fora de la UOM; per exemple, dins la pàgina web vàrem posar un enllaç on es poden consultar els llibres que han estat escrits per alumnes de la UOM. O, per exemple, anuncis que vulguin fer als companys sobre activitats que organitzen altres associacions de les quals formen part (si organitzen cicles de conferències, o excursions, per exemple).

Activitats organitzades per la Universitat de les Illes Balears: Activitats organitzades i/o realitzades en el campus universitari o en qualsevol de les extensions universitàries on l'alumne UOM, com qualsevol altre membre de la comunitat universitària, té la possibilitat d'assistir. Els alumnes se'n poden informar a través de diferents canals: tríptics, cartells als passadissos, a través de la direcció i coordinació del programa UOM de forma verbal, a través de la plana web de la Universitat, a través dels companys...

Activitats culturals fora de la Universitat de les Illes Balears: Es tracta d'activitats culturals amb les quals la Universitat de les Illes Balears no està directament relacionada però que es relacionen amb els objectius culturals, educatius i socials recollits en el disseny del programa UOM. La majoria d'aquestes activitats són fetes conèixer a través dels mateixos companys a tot el grup classe, tot i que també se'n poden informar a través dels canals que aparèixen en l'apartat anterior.

4. AVALUACIÓ DELS PROCESSOS I DELS RESULTATS

Des de l'inici del programa l'avaluació de necessitats i interessos, processos i resultats dels alumnes i també dels professors, es va convertir en un instrument bàsic per conèixer diferents aspectes del seu funcionament i incorporar-hi les millores oportunes. Aquestes avaluacions es varen dissenyar en diferents fases i amb diferents objectius. En la primera fase es varen dissenyar els qüestionaris relacionants amb l'avaluació alumne-professor, és a dir, els qüestionaris següents:

1. *Qüestionari de valoració de l'equip docent*, en el qual els alumnes, a través d'un seguit d'ítems, valoren la feina realitzada pel cos docent en finalitzar cada un dels diferents mòduls de cada curs.
2. *Qüestionari d'autoinforme*, en el qual els docents opinen sobre la seva pròpia docència i sobre les característiques del grup classe en finalitzar les seves classes.
3. *Grup de discussió*. Als alumnes dels diferents cursos del Diploma Sènior se'ls feia una invitació a participar en els grup de discussió. Es feien dos grups de discussió per curs amb una durada

d'una hora aproximadament intentant abordar tots els temes importants per a la millora del programa i es completava així el conjunt d'avaluacions fetes (Orte i Macías 2002).

Aquestes dades ens permeten conèixer el funcionament del programa des del punt de vista dels processos d'ensenyament i aprenentatge, aspectes organitzatius, satisfacció, etc.

En la segona fase, i per poder conèixer les necessitats dels alumnes i altres aspectes relacionats amb la percepció de la seva salut i qualitat de vida, vàrem dissenyar (Orte i Ballester 2001) el següent:

1. *Qüestionari de necessitats*, en el qual els alumnes aporten dades i informació sobre els seus interessos, motivacions, expectatives, costums, aficions, etc. Aquest qüestionari el complimenten els alumnes al final del primer curs del Diploma Sènior.

Aquest qüestionari ens va permetre apropar-nos al coneixement i comparar la percepció de la salut i qualitat de vida dels nostres alumnes majors amb la població general de la mateixa edat. Sobre això, podem indicar que aquest alumnes presenten puntuacions més elevades amb continguts com ara l'estil i les condicions de vida, la satisfacció vital, la valoració de la salut, les expectatives de futur, les activitats d'oci i lleure i la valoració del programa i de les activitats i relacions lligades, des de la perspectiva de la seva salut (Ballester *et al.* 2002; Orte i Ballester 2002 i 2003; Orte *et al.* 2003; Orte 2003a).

2. *Registres en àudio de seqüències interactives*, dins l'assignatura Investigació del cicle vital, amb la finalitat de desenvolupar bones practiques educatives dins aquest tipus de programes, com també l'avaluació de les estratègies docents desenvolupades en la relació socioeducativa alumne-professor.

Aquest registre ens va permetre (Ballester *et al.* 2003) conèixer les orientacions docents que tenen més èxit per promoure el desenvolupament d'arguments com ara: aprofitar els coneixements dels alumnes per plantejar explicacions espontànies; presentar versions alternatives de les argumentacions, seguint la metodologia d'escenaris alternatius; interpel·lar les diverses persones presents amb opinions contradictòries; construir arguments col·lectivament a partir del treball de petit grup; crear situacions d'aprenentatge a partir de treballs pràctics d'aplicació (realitzar investigacions per preparar una història de vida).

En la tercera fase, i tenint en compte la consolidació dels programes universitaris per a persones majors, ens varen plantejar el següent:

3. D'una banda, *l'anàlisi dels programes de les assignatures que s'imparteixen a l'UOM*, com a mitjà de comunicació entre l'alumne i el professor abans de l'inici de la sessió.

Aquesta anàlisi (Orte i Nadal 2003), atès el nostre interès per la millora del/s programa/es, ens va permetre analitzar la qualitat i quantitat d'informació que s'ofereix des dels programes de les assignatures, i analitzar-ne els objectius, els continguts, la metodologia i l'avaluació. D'aquesta manera, vàrem poder apropar-nos a les expectatives, motivacions i plans que el professorat té en conside-

ració en la seva elaboració, com també la repercussió en la qualitat del procés d'ensenyament-aprenentatge, i elaborar una proposta de millora.

4. D'altra banda, la construcció d'un sistema d'avaluació de les universitats de majors. La construcció d'un model d'avaluació integral que respongués al caràcter socioeducatiu d'aquests programes i que, a més, pogués ser emprat en diferents contextos i permetés establir anàlisis comparatives a nivells supralocals.

El punt de partida que ens plantejarem (Touza *et al.* 2003) fou el de la millora continuada de la qualitat i valorarem en quina mesura els programes universitaris per a majors de les universitats valoren l'assoliment dels seus objectius i com se'n pot millorar el funcionament. Un altre objectiu fou la transferència del coneixement a altres programes universitaris per a majors. La nostra proposta de model d'avaluació integral té en compte els cinc factors desenvolupats per Stufflebean i Shinkfield (1987): recursos disponibles i demandes socials; processos educatius, socials i de gestió; resultats educatius i socials; impactes educatius, socials i de salut, i context en el qual es desenvolupa el programa socioeducatiu.

5. LES PERSPECTIVES DE FUTUR DELS PROGRAMES PER A MAJORS

En aquest moment, i després de les experiències que hi ha (Orte *et al.* 2004), és evident que la Universitat ha d'incloure dins els seus objectius la divulgació cultural i la formació continuada des de la perspectiva de l'aprenentatge al llarg de tota la vida. Això implica desenvolupar diferents programes i itineraris dins i fora de les ofertes acadèmiques i divulgatives de la Universitat, que permetin la relació intergeneracional i intercultural, sense limitacions, relacionades amb l'edat, el nivell d'estudis o els referents culturals (Orte *et al.* 2002). Les possibilitats d'entrecruar la docència, la investigació i la divulgació cultural són molt àmplies (Orte 2001 i 2003). Alguns exemples només tenint en compte els grups de majors es podrien transformar en diferents modalitats i itineraris culturals i acadèmics, com ara els següents:²³

1. Dissenyar programes que podríem denominar «universitat lliure»
 - a. Es tractaria d'un programa institucional de tipus cultural adreçat als potencials alumnes interessats. La idea seria oferir un programa experimental el primer any d'implementació, configurat per assignatures ofertes per tots els departaments de la Universitat i que podrien ser de caire introductor i o especialitzat en funció del nivell acadèmic dels possibles interessats.
 - b. En un segon moment, una vegada avaluat el programa pilot, es podria dur a terme la totalitat d'oferta de les assignatures dels estudis de tota la Universitat, amb la introducció de requisits específics.
 - c. Aquest programa implicaria disposar de tutors per ajudar els alumnes en l'elecció dels itineraris més adequats.
 - d. Es tractaria d'un programa obert a tothom, encara que es podria donar prioritat als estudiants que complissin els requisits següents: diplomats o llicenciats; COU o equivalent, haver superat les proves de majors de vint-i-cinc anys, haver cursat els tres anys del Diploma Sènior o de qualsevol altre programa educatiu cultural semblant.

²³ Orte, C. (juliol 2003). Propostes i pressupost curs UOM 2003-2004. Palma. UIB: Documentació interna.

- f. Es donaria un certificat per haver superat l'assignatura.
 - g. En funció d'un nombre mínim d'assignatures es podria donar una acreditació.
2. Dissenyar diplomes culturals especialitzats, sobre temàtiques de les Ciències Socials, Humanes i Experimentals.
 3. Altres possibilitats fan referència a la continuïtat dels estudis estructurats en cicles, del qual el Diploma Sènior és el primer. Algunes universitats espanyoles segueixen aquest model de segons cicles. Es tracta d'ofertes pensades per donar respostes, a curt termini, al alumnes que no volen abandonar la universitat una vegada finalitzat el primer cicle. La nostra opinió és que la proposta s'esgota en si mateixa. Es podria millorar des d'una perspectiva de mitjan o llarg termini, dissenyant plans d'estudis tipus diploma renovables cada tres o cinc anys.
 4. La institucionalització definitiva dels intercanvis entre estudiants de les diverses universitats espanyoles; tanmateix, aquest fet implicaria l'acord entre universitats amb relació a l'homologació de les diverses titulacions impartides. En tot cas, aquesta proposta hauria de comptar amb el suport no solament de les universitats i de les comunitats autònomes, sinó també del Ministeri d'Educació i Ciència en la creació d'un programa de mobilitat específic per a aquest alumnat.
 5. La democratització de l'ensenyament universitari, en aquest aspecte, obliga a desenvolupar l'ús de les noves tecnologies per donar resposta als estudiants que per raons d'edat, minusvalidesa, dependència, etc., no poden accedir a aquests programes.
 6. La construcció de l'espai europeu d'ensenyament superior,²⁴ a més d'afectar les titulacions oficials i la recerca, tindrà conseqüències des de la perspectiva de l'oferta cultural, concretament sobre els programes universitaris adreçats a majors. Així doncs, tenint en compte l'existència d'universitats de la tercera edat, de programes universitaris per a majors, d'organitzacions internacionals de programes educatius i culturals per a majors, etc., serà necessari dur a terme, d'una banda, intercanvis entre alumnes i professors i, d'una altra, homologacions o creació de titulacions específiques conjuntes entre distintes universitats.
 7. Totes aquestes propostes i programes només es podran materialitzar si no són plantejades com a ofertes anecdòtiques, marginals o simpàtiques, sinó integrant-les dins una política universitària global i integral.

²⁴Vegeu March, M. X. (2004).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

BALLESTER, L.; ORTE, C.; OLIVER, J. L. (2003). «Evaluation of the Socio-educational Relationship in University Programmes for Seniors». A: *Third Age Learning International Seminar: Later Life Learning: International Themes and Perspectives*. University of Warwick. Coventry Great Britain. TALIS.

BALLESTER, L.; ORTE, C.; TOUZA, C. (2002). «University Programs for Elderly and Quality of Life». A: *Forum for Ageing Studies*. València.

MARCH CERDÀ, M. X. (2004) «La construcció de l'espai europeu d'ensenyament superior». *Lluc. Revista de cultura i d'idees*, núm. 837. Gener-febrer 2004. Pàg 9-12.

ORTE, C. (2001). «Las universidades de mayores y el futuro de la universidad». A: *V Encuentro Nacional de Programas Universitarios para Mayores. Hacia una universidad intergeneracional*. Tenerife: Universitat de la Laguna.

— (2003a). «El papel de la educación física en los programas universitarios para personas mayores en España». A: PALOU, P.; PONSETI, X.; BORRÀS, P.A. (coords.). *Activitat física per a gent gran: una perspectiva multidisciplinar*, pàgs. 77-90. Palma: UIB.

— (2003b). «Situación y perspectivas de los programas universitarios para mayores en España». A: *Simpòsium Internacional sobre Programes Universitaris per a Majors: els programes universitaris per a majors en la construcció de l'espai europeu d'educació superior*. Palma: UIB.

ORTE, C.; BALLESTER, L. (2003). «University Programs for the Elderly and Quality of Life». A: *Vth European Congress of Gerontology XLVth Congress of the Spanish Society of Geriatrics and Gerontology and 12th Congress of the catalanobalear Society of Geriatrics and Gerontology*. Barcelona.

ORTE, C.; BALLESTER, L.; MARCH, M. X., TOUZA, C. (2003). «Lifelong education. The characteristics of university programmes for the elderly from a comparative perspective». A: *Vth European Congress of Gerontology XLVth Congress of the Spanish Society of Geriatrics and Gerontology and 12th Congress of the Catalanobalear Society of Geriatrics and Gerontology*. Barcelona.

ORTE, C.; BALLESTER, L. (2001). *Qüestionari d'avaluació de necessitats de la UOM*. Palma: UIB. Documentació interna.

ORTE, C.; BALLESTER, L. (2002). «Los programas universitarios para mayores. Necesidades y perspectivas». A: *Los modelos marco de programas universitarios para mayores*. Pàgs. 191-200. Alacant: Universitat d'Alacant.

ORTE, C.; BALLESTER, L.; MARCH, M. X.; MACÍAS, L. (2003). «Participation in society and an increase in the quality of life». A: *Vth European Congress of Gerontology XLVth Congress of the Spanish Society of Geriatrics and Gerontology and 12th Congress of the Catalanobalear Society of Geriatrics and Gerontology*. Barcelona.

ORTE, C.; BALLESTER, L.; TOUZA, C. (2004). «University Programs for Seniors in Spain: Analysis and Perspectives», *Educational Gerontology*, vol. 30, núm. 4, 315-328.

ORTE, C.; COLOM, A. J.; MARCH, M. X. (2002). «Educational and Social Gerontology: A Spanish Perspective», *Education and Ageing*, vol. 17, núm. 2 i 3, 179-200.

ORTE, C.; NADAL, A. (2003). «Subject Program Analysis As Mean Of Information In Adult University». A: *Simpòsium Internacional sobre Programes Universitaris per a Majors: els programes universitaris per a majors en la construcció de l'espai europeu d'educació superior*. Palma: UIB.

ORTE, C.; MACÍAS, L. (2002). «El grupo de discusión como estrategia complementaria en la evaluación de programas universitarios para mayores». A: *Seminario sobre Evaluación de Programas Universitarios para Mayores*, Universitat Pontificia de Salamanca.

ORTE, C.; HOLGADO, A.; BALLESTER, L.; TOUZA, C. (2002). «Evolution and characteristic of the university programs for elderly people in Spain». A: TALIS (2002). *Learning and Education for and with all ages*. Wuhan University for the Aged People's Republic of China. Wuham: Xina.

TOUZA, C.; ORTE, C.; BALLESTER, L. (2003). «La construcción de un sistema de evaluación de las universidades de mayores: objetivos e hipótesis básicas de evaluación». A: *Simpòsium Internacional sobre Programes Universitaris per a Majors: els programes universitaris per a majors en la construcció de l'espai europeu d'educació superior*. Palma: UIB.

TOUZA, C.; ORTE, C.; MARCH, M. X. (2002). «Distribution and characteristics of students enrolled on spanish adult university programs». A: TALIS (2002). *Learning and Education for and with all ages*. Wuhan University for the Aged People's Republic of China. Wuham: Xina.

VIVES, M.; MACÍAS, L. (2003). «El apoyo social de los alumnos de la Universitat Oberta per a Majors». A: *Simpòsium Internacional sobre Programes Universitaris per a Majors: els programes universitaris per a majors en la construcció de l'espai europeu d'educació superior*. Palma: UIB.